

‘Zie, ik breng hen uit het land van het Noorden’

Nederlandse belangenbehartiging voor Israël
tijdens de Koude Oorlog 1967-1991

– Floribert Baudet –

Transparant 12.4 (november 2001) 8-12

[8] Tijdens de Koude Oorlog behartigde Nederland de belangen voor Israël in de Sovjet-Unie. In dit artikel wordt ingegaan op de plaats van die belangenbehartiging binnen het Nederlandse Oost-Europabeleid ten tijde van de Koude Oorlog. Waar kwam die taak in de praktijk op neer? En welke invloed hadden actiegroepen en steuncomités op de belangenbehartiging en het Oost-Europabeleid? Aan de hand van materiaal uit de archieven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken zal gepoogd worden nieuw licht te werpen op deze thematiek.

Van de Zesdaagse Oorlog in 1967 tot de desintegratie van de Sovjet-Unie in 1991 keerden een kleine zeshonderdduizend joodse sovjetburgers hun vaderland de rug toe om hun geluk te beproeven in het beloofde land.¹ Voor een betrekkelijk klein gedeelte van deze groep was dit Israël voor een veel grotere groep de Verenigde Staten. Deze emigratiestroom, soms slechts een aarzelend opwellend beekje, soms een aanzwellende golf, vormde een wezenlijk bestanddeel van de Koude Oorlog. De autoriteiten in het Kremlin hanteerden de emigratie van joden als middel om de publieke opinie in het Westen te bespelen. Om te emigreren had een sovjetburger immers toestemming nodig, die over het algemeen werd geweigerd. Maar wanneer het Moskou politiek beter uitkwam, kon de emigratiestroom plotseling in omvang toenemen. Begin jaren zeventig, bijvoorbeeld, diende de emigratie om het publiek in de Verenigde Staten, maar ook in andere landen, rijp te maken voor détente en vreedzame coëxistentie. Niet toevallig steeg het aantal uitreisvisa toen president Nixon het tegenwoordig weer actuele ABM-Verdrag door het Congres, dat grote argwaan koesterde tegen dit verdrag, moest zien te loodsen. En ten tijde van Gorbatsjov, eind jaren tachtig, nam de joodse emigratie opnieuw een grote vlucht. Voor een belangrijk deel valt deze toename te verklaren uit zijn wens een adempauze in te lassen in de Koude Oorlog.² Op hun beurt gebruikten de Amerikanen de behoefte te emigreren eveneens voor politieke doelen: in een amendement op het Amerikaans-Russische handelsverdrag van 1974 legde het Amerikaanse Congres een directe band tussen verruiming van de handelsstromen waaraan de Russen grote behoefte hadden, en versoepeling van het sovjetemigratiebeleid.

In dit steekspel tussen de grote mogendheden nam Nederland een bijzondere plaats in. Het behartigde immers sinds 1967 de belangen van Israël, zodat de zorg voor de afhandeling van de uitreisvisa onder zijn verantwoordelijkheid viel. In het verlengde daarvan ondernam Nederland ook in een aantal gevallen diplomatieke stappen ten behoeve van de zogeheten *refuseniks*, joden wier verzoek te mogen emigreren was geweigerd. Dit aantal zou in de loop der jaren oplopen tot zo'n elfduizend.³

Toen het Israëliësch verzoek de belangen in Moskou te behartigen, Den Haag medio juni 1967 bereikte, stemde de regering zonder meet in, al gaf de toenmalige verantwoordelijke ambtenaar op het ministerie van Buitenlandse Zaken later toe, dat hij als hij geweten had dat het 24 jaar zou duren, hij minder snel 'ja' gezegd zou hebben.⁴ Maar in 1967 viel dit uiteraard niet te voorzien. Bovendien behoorde het tot de goede diplomatieke zede om een dergelijk verzoek niet af te wijzen.

Het takenpakket omvatte aanvankelijk betrekkelijk weinig: zorg voor de gebouwen van de Israëliësch ambassade en incidenteel de afgifte van inreisvisa waannee joden die toe-

stemming hadden gekregen om de Sovjet-Unie te verlaten, het land van hun keuze konden bereiken. In zijn proefschrift *They did not dwell alone*⁵ verhaalt ex-ambassadeur Piet Buijssens, die tussen 1986 en 1990 in Moskou resideerde, hoe een en ander in zijn werk ging: Aan het in ontvangst nemen van het verlossende gestempelde velletje was vaak een [9] lange lijdensweg voorafgegaan. Niet zelden duurde deze weg door het labyrint van de sovjetbureaucratie vele jaren. De Nederlandse regering hielp de aspirant-emigranten daarbij zo veel mogelijk, maar stelde zich tegelijkertijd op het standpunt, dat zij haar door Israël overgedragen taak niet in gevaar mocht brengen. Al te opzichtige Nederlandse bemoeienis zou immers de irritatie van de machthebbers in Moskou kunnen wekken, die vervolgens tegenmaatregelen zouden kunnen nemen. Dit leidde ertoe dat de Nederlandse regering zich onthield van diplomatieke stappen, tenzij daar een expliciet verzoek van de Israëlische regering aan ten grondslag lag. Een brief van Buitenlandse Zaken uit 1978, verstuurd naar aanleiding van een verzoek iets te doen voor een Russisch-joodse psychiater illustreert dit op treffende wijze. Gesteld wordt dat behoedzaamheid gewenst is, aangezien de Sovjet-Unie alles als inmenging beschouwt en Nederland de zorg draagt voor de Israëlische belangen. Directe bemoeienis van Nederlandse zijde is alleen maar mogelijk in het kader van die belangenbehartiging. De ‘vaste regel is echter dat daarin geen ruimte is voor Nederlandse initiatieven’. Enige bemoeienis van Nederlandse zijde was bovendien alleen mogelijk op verzoek van officiële Israëlische instanties.⁶

Ook de mogelijkheden om praktische hulp te bieden waren lange tijd beperkt. Daarnaast was de regering van mening dat ook het verstrekken van informatie over de behartigingstaak schadelijk zou zijn. In een brief van februari 1985 aan de Nederlandse ambassade in Tel Aviv wordt de ambassadeur geïnstrueerd zich tegenover Israëlische burgers te onthouden van enige uitspraak over de belangenbehartiging⁷, terwijl ook de Tweede Kamer en de bondgenoten onkundig werden gehouden van de omvang van de Nederlandse werkzaamheden.⁸

Belangenbehartiging vs. Oost-Europabeleid

Er deed zich een aantal tegenstrijdigheden voor in de belangenbehartigingstaak. In de eerste plaats bestond er een spanning tussen het Nederlandse Oost-Europabeleid als geheel en de belangenbehartiging voor Israël. Het Oost-Europabeleid ging immers uit van de premisse dat een duurzame vrede in Europa onmogelijk was zonder volledig respect voor de rechten van de mens en wel zoals deze in het Westen werden opgevat. Deze rechten omvatten onder meer vrijheid van godsdienst, geweten en (politieke) overtuiging, van vereniging en vergadering, persvrijheid, en het recht op zelfbeschikking. Ook het recht je land te verlaten en er weer terug te keren, is een fundamenteel mensenrecht. Om kort te gaan, de aard van de regimes in Oost-Europa en hun politieke filosofie was volstrekt in strijd met deze rechten. Zolang dit zo was, was werkelijke vrede onbereikbaar. Het westerse, en ook Nederlandse beleid had daarom, om oud-minister Van der Stoep aan te halen, “de ideologische penetratie van de communistische landen” tot doel, “zodat Westerse ideeën zouden kunnen binnenfladderen”.⁹ Tot deze ideeën behoorden ook het respect voor mensenrechten en een pluralistisch politiek bestel. Immers, “van een wezenlijke ontspanning was pas sprake als het communisme in elkaar stortte”.¹⁰ Dit zou leiden tot een wezenlijke lotsverbetering voor alle burgers in de betreffende staten, en tot een duurzame vrede.

Deze doelstelling stond op gespannen voet met de belangenbehartigingstaak. Weliswaar is zoals gezegd het recht je land te verlaten een mensenrecht, maar de belangenbehartiging voor Israël beoogde echter één specifieke groep burgers in de gelegenheid te stellen een lotsverbetering te zoeken, en bovendien ook nog in een andere staat. De refuseniks wilden de Sovjet-Unie immers niet verbeteren, ze wilden weg. Bovendien leidde de angst de belangenbehartiging schade toe te brengen tot grote, om niet te zeggen overdreven voor-

zichtigheid waar het niet-joodse sovjetburgers betrof. Aangezien de joodse emigratie hoofdzakelijk een aangelegenheid was in de betrekkingen tussen Washington en Moskou, had het Nederlandse handelen slechts beperkte invloed.¹¹ Maar, zoals vrijwel alle betrokkenen aan Nederlandse zijde erkennen, Nederland vermeed acties die haar bijzondere diplomatieke taak zouden kunnen schaden. Het zou te ver gaan om te stellen dat je jood moest zijn om voor Nederlandse diplomatieke steun in aanmerking te komen, maar er zijn gevallen waarin die conclusie zich toch wel opdringt. Jury Orlov, bijvoorbeeld, een van de oprichters van de Moskouse Helsinki-monitorgroep die de naleving van de afspraken in de Slotakte van Helsinki onder de loep nam, kwam ondanks herhaalde verzoeken van zijn advocaat en van actiegroepen in het Westen, niet in aanmerking voor een Nederlandse diplomatieke stap. Het argument dat Orlov voorzover bekend geen jood was en dus niet onder de belangenbehartigingstaak zou kunnen vallen, gaf daarbij de doorslag.¹² En in november 1977 kreeg de Nederlandse delegatie op de CVSE-conferentie in Belgrado de volgende instructie mee: [10]

‘Gezien de u bekende speciale positie van Nederland vanwege behartiging der Israélische belangen in de USSR (...) moet het uiteraard onwenselijk worden geacht dat Nederland zich in CVSE-kader ten deze ook maar enigszins exposeert en aldus het risico zou ontstaan dat de toch al schaarse mogelijkheden voor de ambassade in Moskou tot nul worden gereduceerd. Ik moge er derhalve op aandringen dat de delegatie zich van enigerlei activiteiten (...) vis à vis de USSR, rechtstreeks dan wel indirect onthoudt’.¹³

Deze instructie is in Belgrado naar de letter uitgevoerd en zou ook de beleidslijn zijn op de CVSE-conferentie van Madrid (1980-1983) en de expertbijeenkomsten in Ottawa (1985) en Bem (1986). Waar de Verenigde Staten en andere westerse landen de Sovjet-Unie inzake de joodse emigratie aan de schandpaal nagelden, deed Nederland er het zwijgen toe.¹⁴ In de loop van de jaren tachtig zou de Nederlandse houding minder krampachtig worden en zouden Nederlandse diplomaten meer en gedurfdere activiteiten ontplooien. Maar er bestond dus een spanning tussen de oogmerken van het Oost-Europabeleid en de belangenbehartiging voor Israël.

Invloed van actiegroepen

Ook de effectiviteit van de activiteiten die Nederlandse actiegroepen ontplooiden ten behoeve van joodse en niet-joodse sovjetburgers werd sterk beïnvloed door het feit dat Nederland de belangenbehartigingstaak op zich had genomen. Er waren verscheidene groepen die zich inzetten voor refuseniks en dissidenten in de Sovjet-Unie. Het is goed op deze plaats in herinnering te brengen dat de betrokkenheid bij het lot van joodse en niet-joodse burgers achter het IJzeren Gordijn, anders dan vaak wordt gesuggereerd, niet gebonden was aan partijpolitieke of godsdienstige overtuigingen. Een blik op de partijachtergrond van vragers over dit thema in het parlement zegt wat dat betreft genoeg: het thema van de joodse emigratie werd van links tot rechts gedragen, van de PSP-leden die vanwege hun afkeer van de wapenwedloop in behoudende kringen soms als handlangers van de communisten werden beschouwd, tot de SGR wier voorman H. van Rossum in de Sovjet-Unie het Beest uit Daniël 7 meende te herkennen.¹⁵ Diverse kamerleden, zowel uit linkse als rechtse partijen, participeerden daarnaast in steuncomités.¹⁶

Behalve in doelstellingen bestonden er ook qua signatuur verschillen tussen deze comités. Groepen met een duidelijk christelijke signatuur waren onder meer de Stichting Friedensstimme en de Christelijke Stichting voor Hulp aan Gewetenbezwaarden in Oost-Europa. Geïnspireerd door passages uit de Bijbel, zoals Jeremia's:

Zie, Ik breng hen uit het land van het noorden en verzamel hen van de einden der aarde; onder hen blinden en lammen, zwangeren en barenden tezamen; in een grote schare zullen zij hierheen terugkeren.¹⁷

kwamen zij op voor joden die naar Israël wilde emigreren. Ook voor christelijke activisten, die vanwege hun geloofsovertuiging in conflict waren gekomen met de sovjetautoriteiten, spanden zij zich in. Het betrof hier vooral, maar niet uitsluitend, niet-geregistreerde Baptisten, die zich niet wensten te onderwerpen aan de controle van het regime. De Stichting Kruistochten (Open Doors) richtte zich vooral op het verspreiden van Bijbels. Tot de comités zonder eenduidige levensbeschouwelijke signatuur behoorden de Bukovski-Stichting, het Internationale Sjtsjaranski-comité, het Solidariteitscomité voor de joden in de Sovjet-Unie, voor wie de Tenach of de Bijbel eveneens erin bron van inspiratie was, maar die zich daarnaast ook baseerden op de mensenrechtenverdragen uit 1966. Tot deze groep comités behoorden ook het wat minder bekende Adoptieprogramma van Medici voor Slachtoffers van het Refusenikisme en de Vrouwencampagne voor de Joden in de Sovjet-Unie. Incidenteel begaven ook anderen zich op het terrein van deze actiegroepen: in 1977 bijvoorbeeld richtten de Deputaten van de Gereformeerde Kerken in Nederland voor Evangelie en Israël zich tot de regering met het verzoek een bemoediging voor een refusenik door te spelen.¹⁸ Zoals gezegd, het was een gemêleerd gezelschap. Wat hen echter verbond, was een grondige afkeer van het toenmalige systeem in de Sovjet-Unie en haar Oost-Europese bondgenoten en de wijze waarop dat systeem omging met mensen die de stem van hun geweten volgden. Hun morele en praktische steun zal het lot van velen hebben verlicht, maar vooral gevoelsmatig.

Pressiegroepen en de diplomatie

De relatie van dergelijke groepen met het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken was wat ambivalent. Enerzijds had de regering hen nodig om te kunnen aantonen dat er in Nederland ernstige bezorgdheid bestond over de mensenrechtensituatie in de Sovjet-Unie en elders in Oost-Europa. Er moest bovendien sprake zijn van een aantoonbare band, want alleen dan zou een diplomatiek verzoek niet direct worden verworpen door de sovjetautoriteiten. In dat geval namelijk zou op humanitaire gronden een verzoek kunnen worden gedaan en niet op grond van het feit dat de Sovjet-Unie zich niet hield aan de afspraken en verdragen die zij vrijwillig was aangegaan.¹⁹ Het bestaan van actiegroepen die voor deze of gene dissident hun stem verheven, maakte het aannemelijk dat er sprake was van de gewenste band - hoewel ook dit allerminst een garantie voor succes was. De druk die dergelijke groepen genereerden, zou, zo werd gemeend, ook de autoriteiten in Moskou in verlegenheid brengen en hen tot enige mildheid verleiden. Dit argument van de *mobilisation of shame*, dat ook en misschien wel vooral door actiegroepen zelf is gehanteerd, is lastig op zijn waarde te toetsen.

Er zijn inderdaad gevallen bekend dat aandacht van actiegroepen een gunstig effect heeft gehad, maar de aandacht die internationaal voor iemand als Anatoly Martsjenko betond, heeft hem op geen enkele wijze gebaat.²⁰ En hij was beslist niet de enige. [11]

Namenlijsten

In een aantal gevallen maakte de regening ook gebruik van informatie die deze groepen aandroegen - mits ze er zeker van was dat de betreffende informatie juist was. Westerse diplomaten beschikten zelf nauwelijks over mogelijkheden de informatie te verifiëren: ze werden geschaduwed en moesten toestemming aanvragen om zich buiten Moskou te begeven. Alleen als de aangedragen informatie volstrekt juist was, zag Nederland mogelijkheden iets concreets te doen. Op dit gebied bouwden, volgens ambtenaren van Buitenlandse Zaken, Amnesty International en de Stichting Hulp aan Gewetensbezwaarden in Oost-Europa een goede naam op.²¹ In de tweede helft van de jaren tachtig belandden veel van de namen van sovjetburgers voor wier lot NGO's de aandacht van de Nederlandse regening vroegen, echter op de namenlijsten die Nederland vanaf toen ging indienen bij Moskou.

Daarvoor al zagen Nederlandse delegatieleden op de CVSE-conferenties soms enige mogelijkheden een bepaalde kwestie aan te snijden bij hun Oost-Europese tegenstrevers.²²

Het materiaal dat werd aangedragen door de meeste andere pressiegroepen bevestigde wel het globale beeld dat Buitenlandse Zaken al uit andere bron – via de eigen ambassade, en de westerse bondgenoten – had van de praktijken in de Sovjet-Unie. Bij zogeheten intewenties (redevoeringen) in CVSE-verband, werd daarom vaak wel geput uit deze informatie. Dat was mede mogelijk omdat Nederland in dat forum tot 1986 zijn spreektijd vrijwel uitsluitend gebruikte om een bepaalde thematiek aan de orde te stellen. Concrete gevallen werden daarbij over het algemeen niet aangehaald. Het materiaal van actiegroepen bevestigde echter wel het al bestaande beeld, en kon op die wijze van dienst zijn.

Anderzijds liepen niet-gouvernementele groepen de regering juist voor de voeten. De regering trachtte in samenwerking met haar bondgenoten Moskou te bewegen tot een verruiming van de contacten en informatiestromen. Immers alleen zo konden de westerse ideeën “binnenfladderen”, die een einde zouden moeten maken aan de tweedeling van het continent. Om die reden was zij ook principieel voorstander van de participatie van gewone burgers in het proces van ontspanning (de zogeheten ontspanning van onderop)²³ Maar gezien vanuit dit perspectief werkten de activiteiten van groepen die zich toededen op het smokkelen van Bijbels contraproductief. Hoewel opeenvolgende ministers van Buitenlandse Zaken geloofden in de eroderende vermogens van het Woord, hetgeen de realisatie van de westerse doelstellingen nabij zou kunnen brengen²⁴, konden zij onmogelijk de activiteiten van dergelijke groepen steunen. Moskou moest immers niet het idee krijgen dat Nederland politieke ambities najoeg met het steunen van mensen wier ideeën door de sovjet-autoriteiten als staatsgevaarlijk en subversief werden bestempeld. Openlijke steun van Nederlandse regeringszijde aan zulke mensen, was ook niet zonder risico. Het was immers nog steeds Koude Oorlog, en hoewel Nederland die graag wilde winnen²⁵, moest men toch rekening houden met de politieke realiteit: de Sovjet-Unie duldde geen inmenging in haar binnenlandse aangelegenheid. Openlijke steun aan ‘subversieve activiteiten zou de spanning tussen Oost en West beslist verder doen oplopen, en daar was niemand bij gebaat.

Actiegroepen en betrokken burgers ontnamen zich soms ook zelf de gelegenheid om invloed uit te oefenen op het Nederlandse regeringsbeleid. In de jaren tachtig deed zich het voorval voor van een jongeman die het ministerie schreef dat hij van Anna hield. Bij navraag bleek de brievenschrijver de jongedame in kwestie, een Russische baptiste, niet persoonlijk te kennen, zodat een verzoek aan het adres van de sovjetautoriteiten eigenlijk bij voorbaat kansloos was.²⁶ Bijzonder knullig, hoewel zonder enige twijfel goed bedoeld, was ook een schrijfactie voor de Nobelprijswinnaar Andrej Sacharov die in 1981 was verbannen naar Gorki. In februari 1984 werd het ministerie van Buitenlandse Zaken overspoeld met brieven gericht aan ‘Heer Bondskanselier Lubbers’. Blijkbaar was dit een actie die tegelijkertijd in Duitsland liep. Het is waarschijnlijk dat de Christelijke Stichting voor Hulp aan Gewetensbezwaarden de initiator van deze actie was.²⁷ Maar doorgaans was juist deze stichting betrekkelijk effectief. Dat gold ook voor de Bukovski-Stichting, die de zaak van Irina Grivnina ahangig had gemaakt. Maar dit waren naar het voorkomt toch uitzonderingen. [12]

Conclusie

Het gegeven dat hun methoden en doelstellingen niet of slechts gedeeltelijk aansloten bij die van Buitenlandse Zaken, en het feit dat het ministerie op geen enkele wijze de verstrekte informatie kon verifiëren, leidde ertoe dat de meeste brieven van actiegroepen in dossiers verdwenen. De brieven schrijvers kregen dan een standaardbrief waarin werd gezegd dat de kwestie de aandacht had van de regering. Dat laatste was ook zonder meer waar, maar de mogelijkheden om deze aandacht om te zetten in een diplomatieke stap in Moskou waren beperkt. Sowieso had het feit dat Oost en West waren verwickeld in de Koude Oorlog al een beperkende invloed, maar als gevolg van de belangenbehartigingstaak bestond er, althans naar

het oordeel van de regering, nog maar heel weinig ruimte waarbinnen Nederland zelf iets zou kunnen ondernemen.

Wanneer die ruimte wel bestond, dan meende Den Haag bovendien over het algemeen dat de effectiviteit van zijn inspanningen meer gebaat was bij stille diplomatie.²⁸ Daardoor deed zich de merkwaardige situatie voor dat Nederland zelf betrekkelijk weinig kon doen voor refuseniks en dissidenten in het sovjet-imperium, maar als belangenbehartiger ruim een half miljoen joden de kans op een beter leven verschaftte, terwijl de activiteiten van maatschappelijke pressiegroepen de Nederlandse bemoeienis met het lot van dissidenten en refuseniks zowel vergemakkelijkten als bemoeilijkten.

Personalia

Floribert Baudet is verbonden aan de afdeling Politieke Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Hij promoveerde onlangs aan diezelfde universiteit op *'Het heeft onze aandacht'. Nederland en de rechten van de mens in Oost-Europa en Joegoslavië, 1972-1989* (Boom; Amsterdam 2001).

Noten

¹ Cijfers ontleend aan P. Buwalda, *They did not dwell alone* (Praeger; New York 1997, ook verschenen als proefschrift Rijksuniversiteit Groningen 1996) 215. De paginavermeldingen in dit artikel verwijzen naar de proefschrifteditie.

² Buwalda, *They did not dwell*, 115.

³ L. Salitan, *Politics and nationality in contemporary Soviet-jewish emigration 1968-1989* (New York 1992) 63.

⁴ Mededeling dr.ir. P.J. Polak, in een gesprek met de auteur, 10 maart 2000. Buwalda, *They did not dwell*, 31.

⁵ Buwalda, *They did not dwell alone*. zie voor nadere gegevens eindnoot 2.

⁶ ABZ, code 9, 1975-1984, inv.nr 849, briefDEU-285687 van 26 oktober 1978.

⁷ ABZ, code 9, 1985-1989, inv.nr. 4424, brief DEU-31378/55 Den Haag aan Tel Aviv van 1 februari 1985).

⁸ Baudet, *Aandacht*, 108.

⁹ Zoals oud-minister Max van der Stoep het omschreef in een interview met de auteur op 8 maart 2000.

¹⁰ Aldus Max van der Stoep tegenover de auteur.

¹¹ Buwalda, *They did not dwell*, 68.

¹² Baudet, *Aandacht*, 109.

¹³ ABZ, archief Geheime Stukken, 1975-1984, inv.nr. 388, Den Haag aan Belgrado (CVSE),

11 november 1977.

¹⁴ Zie onder meer ABZ, DAL 1975-1984, invnr 1252, Den Haag aan Madrid (CVSE), 4 december 1980. De door Van der Klaauw geparaferde richtlijn was zelfs een woordelijke herhaling van de richtlijn die Van der Stoep op 11 november 1977 gegeven had. In november 1980 werd een vergelijkbare richtlijn verstuurd (ABZ, code 9, 1975-1984, inv.nr. 849, Den Haag aan Madrid (CVSE), 6 november 1980).

¹⁵ Handelingen Tweede Kamer 1979-1980, 30 januari 1980, 2598. Parlementariërs zoals Gijs Schreuders en Ina Brouwer (beide CPN) Fred van der Spek en Bas van der Lek (beide PSP), Bas de Gaay Fortman en Ria Beckers (PPR), Jan Terlouw, Hans van Mierlo en Dick Tommel (D'66), Maarten van Traa, Klaas de Vries, Relus ter Beek, Anne Vondeling, Harry van den Bergh en Ed. van Thijn (allen PvdA), en Ruud Lubbers, Willem Aantjes, Frans Andriessen, Roelof Kruisinga en Jan-Nico Scholten en Hans van den Broek (CDA en haar voorgangers), Hans Wiegel, Willem van Eekelen en Frits Bolkestein (VVD), Meindert Leerling en Ad Wagenaar (beide RPF), Gert Schutte (GPV) en H. van Rossum (SGP) bezochten dissidenten in de Sovjet-Unie, stelden Kamervragen over hun behandeling of tekenden petitities waarin om vrijlating of andere vorming van lotsverbetering werd verzocht. De lijst is uiteraard niet volledig. Bedoeld is slechts aan te tonen dat het thema joodse emigratie Kamerbreed werd gedragen.

¹⁶ Onder de parlementariërs die nauwe banden onderhielden met actiegroepen, of daarin zelf een rol speelden, waren de PvdA'ers Harry van den Bergh en Ed. van Thijn, PPR'er Bas de Gaay Fortman, de VVD'ers Joris Voorhoeve, Ed Nijpels en Frans Weisglas en de CDA'er Hans Gualthérie van Weezel.

¹⁷ Jeremia 31:8.

¹⁸ Een en ander is te vinden in ABZ,code 9, 1975-1984, inv.nr 849.

¹⁹ Het ging hier om de VN-convenanten uit 1966, die de Sovjet-Unie al vrij snel – in ieder geval eerder dan Nederland – had geratificeerd, en om de Slotakte van Helsinki, waar het respect voor mensenrechten was verheven tot een van de beginselen van fatsoenlijk interstatelijk gedrag in Europa.

²⁰ Martsjenko stierf op 8 december 1986 onder verdachte omstandigheden in een concentratiekamp. Hij bracht in totaal bijna de helft van zijn leven in de Gulag-archipel door.

²¹ Aldus drs. H.J. Hazewinkel in een gesprek met de auteur op 10 maart 2000.

²² Baudet, *Aandacht*, 119-120.

²³ Vgl. de regeringsnota *De mensenrechten in het buitenlands beleid uit 1979, en meer in het bijzonder beleidsconclusie*, 47.

²⁴ Dat gold in ieder geval voor Schmelzer, die dit tegenover de auteur expliciet zo verwoordde. Van der Stoel en Van der Klaauw deelden deze opvatting tot op zekere hoogte. Topambtenaren onder Van den Broek benadrukten het belang van Godsdienstvrijheid, omdat daar de kiemen van politiek pluralisme zouden kunnen ontstaan.

²⁵ De opmerking is van de oud-diplomaat dr. N. Biegman, 20 juni 2000.

²⁶ Deze brieven, en de discussie daarover, zijn te vinden in ABZ, code 9, 1985-1989, inv.nr. 4427.

²⁷ Deze brieven zijn te vinden in ABZ, code 9, 1975-1984, invnr 3672. Twee ervan maken melding van de Christelijke Stichting voor Hulp aan Gewetensbezwaarden in Oost-Europa.

²⁸ Vgl. brief DEU-285687 van 26 oktober 1978.

© Floribert Baudet / *Transparant* (2001) €K
Dit artikel is OCR gescand en kan daardoor kleine vaudjes bevatten